Социални роли и тяхното проявление в социалната работа с групи

Ивелина Паланкалиева

Резюме. В първата част на статията обект на анализ е дефиницията на понятието „роля“, изначалното ѝ проявление преди проявата на обособени модели на груповия процес в помагащите взаимоотношения. Разглежда се поведението на участниците в групите в контекста на социалната работа. Акцент е поставен върху ролята „изкупителна жертва“ и нейните проявления, зависещи от личностните качества на индивида. Коментират се примери за разгръщането на ролите в процеса на социалната работа с групи и особеностите на груповия процес при работа с клиенти.

Ключови думи: социална работа с група, социални роли, статус, ролево поведение

Social roles and their manifestation in social work with groups

Ivelina Palankalieva

Abstract. In the first part of the article, the object of analysis is the definition of the concept of role, its initial manifestation before the manifestation of distinct models of the group process in the helping relationships. The behaviour of the participants in the groups in the context of social work is considered. Emphasis is placed on the role of "scapegoat" and its manifestations, depending on the personal qualities of the individual. Examples of the rollout of roles in the process of social work with groups and the peculiarities of the group process when working with clients are commented on.

Key words: social work with a group, social roles, status, role-playing behavior

Въведение

Повечето от дефинициите на понятието „роля“, които се срещат в специализираната литература, са пределно точни и нагледни в зависимост от областта и контекста, в който са използвани. Те често са рожба на упоритост и висока интелигентност от страна на техния автор, отличаващи се с личен стил, стойност и изящество на стила. От другата страна, някои от тях са твърде философски или лаконични, но за сметка на това изследвани и описани в дълбочина. Част от избраните в настоящата статия разбирания за социалните роли са резултат от дългогодишни изследвания, свързани с поведението на човека и заобикалящата го среда. Ще използваме част от оформилите се разбирания за ролите, за да покажем някои техни проявления в контекста на социалната работа с групи от хора, на които се оказва подкрепа.

Социална роля и статусно-ролеви мрежи

Преди да разгледаме проявленията на социалните роли във взаимоотношенията ни с околните, ще дефинираме понятийния състав на термина „роля“, разгледан през опита на редица експерти в областта на човешките отношения.

Налице е широк спектър от мнения, които засягат дефиницията на понятието за роля в науките за човека. Терминът „роля“ **(от френски *rôle* – позиция)** в широк смисъл представлява описание на набор от действия, извършвани от някого или нещо, съответстващи на неговата позиция (статус) в определена социална група (Conell, R., 1979, p. 7). Понятието започва да се използва по-широко през 20-те и 30-те години на 20 век. В своите трудове редица автори, от които Дж. Мийд, Р. Парк, Г. Зимел, Я. Морено и Р. Линтън, проявяват интерес към тази концепция.

Мийд (1934) въвежда термина „роля“, като за него тя се свързва със заемането мястото на другия по отношение на себе си в изработването и интерпретацията на Аза в рамките на социалната реалност. На база тази реалност произтичат редица социални роли, които представляват динамичен аспект на социалният статус (Джонев, С., 1996, с. 61).

В своя труд „Основи на психологическата диагностика“ психологът Н. И. Шевандрин отбелязва, че „роля е очакваното поведение поради статута на човека. Всеки статус обикновено включва редица роли. Например човек със статут на учител се държи различно с ученици, други учители, ректора, с представители на Министерството на образованието. Могат да бъдат идентифицирани формални роли, които служат за формиране на различни институции и по-големи социални структури. Но освен тези роли в процеса на социално взаимодействие възникват и неформални роли. Примери за такива роли са от типа: „душа на обществото“, „семеен клоун“, „изкупителна жертва“, на която ще бъде акцентирано във втората част на настоящата статия (Шевандрин, Н., 2008, с. 42). Всяка отделна роля проявяваме в различните житейски ситуации. Примери от ежедневието са следните роли: родител, дете, приятел, служител, ръководител, което е свързано на първо място с чувството за отговорност. Само по себе си понятието „роля“ е

многопластово, като сърцевината му е съставена от духовни, соматични, когнитивни, емоционални и социални елементи. За да бъде „изигран“ т.нар. ролеви репертоар от даден индивид, той се проектира през личностните му особености. Сама по себе си всяка роля носи своите отговорности, при свръх желание от наша страна да развиваме непрестанно вродените и придобити роли, индивидът преминава прага на своята търпимост, а когато не оправдае заложени очаквания, то той не култивира успешно дадената роля. Всяка една формална и неформална роля има своя противоположна и тя е съставна част от статуса на човек в обществото.

От своя страна понятието „статус“ **(от лат. Status – състояние**) се отнася до мястото на индивида в социалната структура, обществото, произтичащите права и отговорности, които разгледахме по-рано. По същество статусът се разглежда като относителната социална позиция на индивида в групата, докато ролята е очакваното поведение, което представяме пред околните. Статусът и ролята са взаимосвързани, спецификата произтича от това, че ролята е набор от ценности, норми, поведение и личностни характеристики, прикрепени към статуса. Така се проявяват т.нар. статусно-ролевите мрежи, които описват характеристиките на поведението на личността в групата и в по-широк план социалният принос, като изразяват понятието „статус“. Статусно-ролевите мрежи възникват, водени от човешката природа, и с дейността, която изпълнява общността, на първо място, следвана от отношението, което получава личността от групата, степента на уважението, авторитета, престижа.

Твърди се, че съществува тясна връзка между официалния и неофициалния статус на индивида. Това дава основание тези фактори да оказват влияние върху групата по отношение на нейната „пространствената структура“, която описва йерархичните връзки. Лицето с най-висок статус сяда начело на масата, разположен е така, че да бъде виждан от всички членове на групата. Край него са следващите го по степен на статус, а най-незначителните членове са в периферията. Равните статуси винаги стоят по-близо един до друг, съответно

различните – по-далеч. Същият пример важи и с пространствената ориентация на телата ни. Стоим с лице към тези лица, които имат най-голяма власт (Джонев, С., 1996, с. 64).

За Т. Парсънс в рамките на „теорията на действието“ статутът и ролята са основните понятия, с помощта на които се разглежда взаимодействието на индивидите в групата (Black, M., 1961).

Вътрешногруповият компонент във въздействието на индивидите изисква концептуално разделяне. Това се осъществява чрез разграничаването на „социална роля“ и „ролевото поведение“, докато социалната роля е нормативна, а поведението е личен аспект на комуникацията и взаимодействието между статуса и ролята. При неспособност на индивида да балансира социалната роля, проявявана в обществото, от тази в групата адаптивността и уменията за правилно действие по време на груповото взаимодействие предизвикват дисбаланс в ролевия репертоар. В този случай възниква въпросът: Кои възприети социални роли в детството предизвикват конфликт в социалните и груповите отношения?

Взаимодействието между индивидите в групата спрямо ранната социализация

Човешкото поведение, разглеждано в ежедневната комуникация с околните, е комплексен когнитивен процес, осъществяван от индивидите. С влизането в групата те представят ролеви модели, усвоени още от ранните години на детството си. Социалната психология разглежда социализацията при индивидите, проявена още от ранна детска възраст. Първо се наблюдава „етапа на имитация“, в който децата повтарят отделни стъпки. Детето играе своята холистична роля в социалната група (пред бащата, майката, приятели и пр.). Това е първият етап, в който индивидът приема „ролята на друг“. Значимите други за нас играят решаваща роля в процеса на социализация, техните съждения и действия формират в нас модел на поведение, собствена преценка, мнение и начин на поведение, който следваме през жизнения си път.

С влизането в групата първоначалната преценка, която прави водещият, наблюдавайки проявените поведения на клиентите, ще бъде относителна, тъй като тя е израз на заобикалящия контекст (проблем). За да бъде успешно взаимодействието между индивидите в социалната работа с група, водещо е осъществяването на комуникация (**лат. Comunico – прави общо**). Тя е изключително комплексна поради междуличностните елементи, използваната реч и символи, жестове, мимики, интонация. За да взаимодействат помежду си, индивидите проектират ролята на лицето, с което общуват. При успешно осъществяване на този междуличностен обмен индивидите в групата благополучно комуникират помежду си, като цялостния работен процес не се изчерпва само с тази етап.

За да бъде ефективно сътрудничеството между клиент и подпомагащ, Мийд, Зимел и Гофман разработват идеята за общество, което е изградено върху размяната на жестове и символи („символен интеракционизъм“). Използването на комуникативните знаци между участниците в групата показва, че те комуникират по-успешно помежду си. За да взаимодействат помежду си, индивидите интерпретират стойностите и намеренията на околните. Този процес Мийд описва като „приемане на ролята’’. Чрез въображението си индивидът поставя себе си на мястото на човека, с когото комуникира, а приемайки тази роля, индивидът развива способността да представя околните като обект на собствената си мисъл, което трансформира външния му социален контрол в самоконтрол. Мийд разграничава два аспекта при формирането на собствените мисли:

- ✓ аз – това, което мисля за другите и за себе си (вътрешният свят на човек);
- ✓ мен – това, което другите мислят за мен (външната социална обвивка на човек) (Харон и др., 2004, с. 31).

В контекста на това как индивидът формира собствените мисли за себе си, Акерман представя клиента като: „частен вътрешен Аз и социален външен Аз, това подчертава външно ориентираните аспекти на неговата личност. По-късно, когато клиентите навлизат в група, те представят своите „външни Азове“ като начин на

адаптиране към натиска и изискванията на груповия контекст. Социалните роли, които са придобили изначално, представляват приетото поведение“ (Шулман, Л., 1997, с. 404). Под натиск в групата индивидът постепенно проектира дистанция в ролята поради възникването на противоречиви очаквания.

По дефиниция понятието „роля“ и разграничените видовете социални роли дефинират поведение, което Еруин Гофмън разглежда като **„ролевата дистанция“**, с която обозначава отдалеченост на Аз-а в неговите социални роли. Гофмън споделя в своята социално-драматургична теория затова как индивидът въздейства върху другите, за да го приемат по начин, който е изгоден за него самия. В старанието си да влезе в някакво взаимодействие с останалите, за да избегне конфликт, индивидът използва изразни средства и демонстрира мнение, каквото смята, че би се приело от околните, същевременно индивидът потиска искреното си мнение – ролеви модел, характерен за поведение тип изкупителната жертва (Гофман, Ъ., 28–95).

Този ролеви модел се описва от ефекта на първенството и създаване на първо впечатление. Използваната максима в книгата на Аръндсън *„Постарай се да се покажеш в най-добра светлина“* важи напълно макар и с малки изключения (Аръндсън, Е., 2009). Това, което най-напред научим за даден човек, поставя значим отпечатък върху преценката ни за него.

Соломон Аш провежда новаторски експеримент, с който показва колко е важен ефектът на първенството в създаването на първо впечатление. Лицата, които Аш изследва, са помолени да съобщят преценката си за човек, описан със следните изречения:

а) Стив е интелигентен, трудолюбив, импулсивен, критичен, инат и завистлив.

б) Стив е завистлив, инат, критичен, импулсивен, трудолюбив и интелигентен.

Забележете, че двете изречения дават абсолютно една и съща информация за Стив като качества:

а) първо излага положителните черти;

б) после ги споменава накрая.

Аш открива, че участниците в експеримента дават по-скоро положителна оценка на Стив, когато е описан с изречение а), отколкото с б) – ефект на първенството (пак там, с. 174).

Групата е едно мини общество, всеки един неин член има определен атитюд (от лат. aptitudo – готовност, склонност, и от лат. actus през итал. atto – действие, поведение), социално поведение, мислене, темперамент, притежава индивидуална отличителност, личностни черти, които дават израз чрез емоционални епизоди по време на работния процес. Проявата от ефекта на първенството е характерна за ролево поведение тип „лидер“. За успешното поддържане на психо-емоционалното благополучие, нуждата от утвърждаване на положителни проекции подтиква индивида да проявява своя специфичен ролеви модел, който от своя страна извежда черти от характера, усвоени при ранната социализация.

Откриването на групата като самостоятелен обект

Особено важно е ясното представяне на това какви са социалните концепции за успешното функциониране на групите в социалната работа. На първо място е необходимо понятийно да бъде представено как се заражда групата като самостоятелен обект. Заслуга за това има американският психолог Курт Левин. Изследванията му са насочени към сложните психични образувания на личността, мотивите, потребностите, поведението, груповата динамика. Всеки един от тези елементи и в частност самата група се разглеждат като метод в социалната работа, развиващ способностите на индивидите чрез груповите дейности. Разглежда се като различен начин на подпомагане на клиентите, повишавайки автономността, уменията, знанията и разбиранията им с акцент, поставен върху социалното развитие на личността.

До към 30-те години на миналия век Левин се вълнува от силовите, мотивационните механизми на поведението, но разбирани не като вътрешни сили, а като резултат от взаимодействието индивид–обкръжение. Говори за „жизнено

пространство“, наричано още „психично поле“. Полевият строеж, който се характеризира с валентност, Левин описва по следния начин: едни обекти имат положителна, а други отрицателна валентност и по този начин индивидите и тяхното обкръжение създават строеж със сили на привличане и отблъскване. По-късно К. Левин разработва ново направление – „групова динамика“, при което групите се третират като динамично цяло, където индивидите се сплотяват под въздействието на различни сили. В групите се появяват т.нар. вътрешногрупови отношения – конфликти, кооперация, изработване и вземане на групово решение, групова дискусия, психологически климат, ролята на лидерството. В действителност би могло да се говори за една ера в развитието при социалната работа с група. Изследванията сочат, че до преди 30-те години социалната работа с група и т.нар. групова психотерапия са били съчетавани предимно чрез паралелни стъпки. През тези периоди влияние оказват социологическите теории за това каква е връзката между човека и обществото.

Зараждането на групата и осъществяването на взаимодействие в нея има различен израз в различните култури. Индия е интересен пример за това как се ражда една група и по-конкретно груповата работа като метод в социалната работа. Представянето и запознаването на населението с това какво е професионалната социална работа се осъществява чрез откриване на обучителни социални центрове през 1936 г., едва десетилетие след като тази практика е приложена на Запад. По това време работата с групи в социалната работа е разглеждано като извършване на благотворителност, религиозни обучения, спрямо традициите на обществото там. Човешката история разкрива, че изначалното създаване на професионалните групи за помощ в социалната работа съдържат голям спектър от неформални и демократични идеи, споделяни и осъществявани в полза на обществата.

Психоаналитичните теории на Зигмунд Фройд, от друга стана, оставят също своя отпечатък в социалното поле. Фройд подчертава либидинозния произход на групата. Идентификацията с бащата, а по-късно с лидера, като път за преодоляване

на безпокойството, свързано с неудовлетвореното либидо, води до отъждествяване на членовете ѝ помежду им дотолкова, доколкото имат общ идеал – това е източникът на вътрешногруповата сплотеност (Джонев, С., 1996, с. 45). Тя се разглежда от американския психолог Леон Фестингер, който дава следната дефиниция: „групата е сума от всички сили, действащи върху членовете на групата, за да ги удържат в нея. Сплотеността се интерпретира в емоционален план, като тя има три източника: привличане към отделните членове на групата, привличане към групата като цяло и привличане към дейностите на групата“ (пак там, с. 44).

Друг важен елемент в процеса на работа с клиентите е „динамичната взаимозависимост“, която е конституционен фактор за битието на групата според К. Левин. Като социални същества всеки един от нас е силно зависим от взаимодействието с другите хора. Проследяването на взаимното влияние на членовете в групите за социална работа ги прави съществен фокус за изследване и проучване, тъй като те могат да бъдат както възнаграждаващи за членовете, така и за обществото, но в частност се наблюдават някой значителни проблеми. Влиянието, което членовете оказват най-силно помежду си, има най-силен израз по време на комуникацията, наблюдаването на жестовете, мимиките.

Разгледана през призмата на работните взаимоотношения, групата се състои от индивиди, които споделят обща съдба, те са взаимозависими в смисъл, че събития, които въздействат на едни член от групата, е вероятно да въздейства на всички нейни членове (Shaw, M., 1971, 8–13). Ако индивидите се разгледат като отделни групови същества, част от една пирамида, в която всеки член се учи и надгражда от другите, с напредването на ефективността в междугруповата работа напредва качеството и автономността в живота и успешното им прилагане в социалната реалност. Взаимосвързаността в междугруповите отношения е поведение, което се наблюдава още в ранна детска възраст, когато индивидът разчита на помощ от другите. Тогава това са неговите родители, в контакта с които той първо усвоява модела на сътрудничеството, който възпроизвежда през целия си живот. Наблюдават се и известни недостатъци поради социализацията, която се

осъществява във вече функциониращата група, и може да се изяви положително на едни членове и потискащо и ограничаващо за други. Именно това е предпоставка за конфликти, както и извеждането на едни индивиди зад границите на тази пирамида на сътрудничество и надграждане, чието изключване им вреди и засилва проблемите и несигурността. В действителност отхвърлянето от групата води до деформация в преценката за собствения Аз-образ на индивида – изкупителна жертва, който започва да проектира своите негативни аз-мисли в реалността. За поддържането на баланса в групата, в моменти на проява на негативни аз-проекции, оказващи влияние на всички участници в групата поради усвоеното групово мислене, участникът – лидер и фасилитатор, уравновесява участниците в групата.

Социалната работа с група е не само метод, а сложен механизъм на взаимодействие. Описаните примери за групово мислене, взаимодействие, взаимозависимост са в основата на вече утвърдената работа с група тясно в полето на социалната дейност и взаимопомощ. Без тези елементи не би била възможна появата на групата. Именно затова в тази част на статията акцент бе поставен върху съставните елементи, които въздействат и показват как индивидите приспособяват своите мисли, действия, спрямо нуждите и утвърдените изисквания в групата. И как идейният зародиш на групата еволюира и следва човешките ценности, разкриващи индивидуалността, но и разкриващи специфичните ролеви поведения, които изначало са практикувани и развивани от участниците като социални същества в социалната действителност.

Ролево поведение в групата

Редица автори, които изследват работата на групата, споделят, че възникват ролеви модели на поведение, чиято основна задача е свързана с целите на груповата работа. Ролите всъщност са очакваното поведение на определени участници, което определя социалния ред в тяхното миниобщество. В действителност ролите са първообразни и възникват в живота на отделните

членове много преди те да станат част от групата, тъй като те се отъждествяват с тях. В тази част на статията акцент е поставен главно върху ролята „изкупителна жертва“, често срещана в групите за социална работа, но недълбочинно разглеждана. Представлява интерес за автора поради дълбоката психологическа специфика на проявата на този ролеви модел, който често е в сянка поради спецификата на държание на „играещия“ я индивид, разпънат на кръстопът между вътрешните си пориви и конформността.

Ролята на „изкупителна жертва“ в процеса на социална работа с група

Нека разгледаме социалната работа с група като театър, където всеки един неин член представя своята специфична роля. Често проявявани и дълбинно изследвани са ролите на лидера с проявленията му като деспотичен, авторитарен, патриархален, перосоналистичен, като „това лидерство често с необходимо в началото на формиране на група, защото по този начин се създава прозрачност, покрай която се изглаждат взаимните връзки между членовете на групата“ (известен още като водещ). Други известни роли са тези на агресора, експерта, педанта, търсещият одобрение, критикуващият, търсещият информация, блокиращият, последователят и т.н. Измежду всички роли тази на „изкупителната жертва“ е провокативна, интересна и разкрива дълбоката емпатийност и сенсибилизация на изпълняващия я индивид чрез съпреживяване от него, като междугруповият натиск върху лицето, проявило се като жертва, разкрива поведение, наблюдавано при децата в ранната социализация и по-късен етап при натиск от социалния кръг. Макар ролята „изкупителната жертва“ да е един от най-често срещаните ролеви модели, нуждата от изследване по-дълбинно в емоционалния свят на индивида е необходимо за успешното разбиране и комуникиране в социалната ни действителност. В против случай се стига до отхвърляне на всяка естествена емоционална проекция, на изживяването и осмислянето ѝ като човешки същества. Между сцената, където лицето изиграва тази жертвена роля, и междугруповото взаимодействие често този „негативен

герой“ е движещата сила в разиграващата се драма, която разкрива много дълбоко и обективно човешката същност на всеки участник от групата.

Изкупителната жертва е индивид от групата, който останалите атакуват словесно и физически, като участниците най-често проектират своите отрицателни чувства към себе си върху индивида, който се отъждествява с тази роля. Корените на ролевото поведение възникват от древен юдейски ритуал. Всяка година в т.нар. ден на изкуплението главният жрец на племето полагал човешките грехове под формата на козя кожа върху жив козел и го хвърлял от висока скала. Смятало се, че смъртта на козела води до ритуално пречистване на хората от техните грехове. Това е един от многобройните примери за изкупителна жертва, в действителност това отразява негативните стереотипи на обществото преди, а и към днешна дата. Примери за това са Холокоста, в който милиони евреи са били изтребени, побоите на хомосексуалисти на обществени места и прочее. Действително никой не се ражда с изграден образ на изкупителна жертва, това е следствие от продължително и системно третиране на даден индивид, който започва да се отъждествява с отрицателен Аз-образ (вътрешния му потисник). Тази роля е наложена от самите потисници. В практиката на социалната работа, когато груповият водещ по време на работата си с групата се сблъсква с този феномен, той е фрустриран и изпада в дълбоки разсъждения за несправедливостта, с която се отнасят към този член на групата. С цел да окаже помощ, той прекъсва интеракцията между изкупителната жертва и останалите членове и по този начин той им „отнема“ възможността да се насочат към проблема и възпрепятства групата да направи реалистична преценка. При първите сигнали на ролевото поведение „изкупителна жертва“ е необходимо да се търси първоизточника на проблема, агресията в останалите участници – защо са ядосани, какво изпитват участниците в момента, има ли нещо, което не харесват в груповите занимания или във взаимоотношенията си.

Спецификата на проявление на ролята на „изкупителна жертва“ в социалната работа с група

С. Карпман представя следната схема, която дава най-точен отговор на въпроса как се проявява специфичното поведение, отнасящо се до ролята на „изкупителна жертва“ (фигура 1). Участникът, който приема тази роля, често се чувства дискомфортно, усеща уязвимост и безсилие, поради това той не поема отговорност за себе си и възможностите си – не се защитава, защото се страхува от обратната негативна реакция, която ще последва, знае го от предишен опит, защото тези лица се сблъскват с тези ситуации и в реалността (Karpman, S., 2007).

Фиг. 1. Триъгълникът на Карпман

Участниците – изкупителни жертви в групата – се представят като свръхчувствителни личности и търсят съпричастност. За да се разбере най-точно същността на ситуацията, нека използваме саморефлексия чрез следния пример. Представете си, че сте водещ на групата и защитите участника пред останалите членове. Това няма да доведе до решение на неговия проблем, вместо това вие влизате в една неприсъща за социалния работник роля – тази на **спасителя**. Следователно лицето ще продължи да избягва отговорността за негативните обстоятелства около себе си и ще се примири, че не може да ги промени. Тези лица бягат от отговорност, търсят спасител – това често е силна фигура, която ги направлява, защото, ако стане нещо, те биха отреагирали, че вие така сте ги посъветвали да постъпят. Тази роля потиска общуването, околните усещат, че

могат чрез пасивна агресия да изливат негативните си чувства и емоции върху това лице от групата, което се възприема като изкупителната жертва.

При общуването в група всеки от членовете е склонен несъзнавано да разиграе болезнена тема от миналото си. Ако има член от групата, който се държи като изкупителна жертва, то той се е идентифицирал още преди да влезе в тази група с конкретната роля. Лицето е водено от своите вътрешни вярвания, нагласи, чувства, негативни мисли. Ролята на изкупителната жертва води този човек към зависим тип поведение, но вътрешно това лице изпитва гняв поради начина, по който се чувства или обратното – изпитва тъга, поради трудността да се справи с емоциите си. Отъждествявайки се с тази роля, другите в общуването заемат позицията или на агресори към него или на спасители.

Необходимо е в процеса на работа социалният работник да предприеме няколко стъпки, за да бъде успешна работата на групата: „Първо, социалният работник да наблюдава процеса известно време, второ необходимо е той да разбере собствените си чувства в конкретната ситуация, като избяга взимането на която и да е страна, трето да накара групата да се замисли за своя начин на работа, за да открие механизми за приспособяване към работния процес. При конфронтация в групата социалният работник не трябва да критикува нито жертвата, нито групата, тъй като в даден етап от работата му с тях това е техният начин за справяне с чувствата. Целта на обсъждането е участниците да се справят със скритите чувства, ако обсъждането е откровено и трогва всички участници, то те спират да се нуждаят от изкупителна жертва“ (Шулман, Л., 1997, с. 418). Изучаването на ролите в процеса на работа с групите е специфичен процес в груповата динамика. Интересен за наблюдение, тъй като разкрива структурата и предопределя до голяма степен бъдещото развитие на групата. В специализираната литература, се разглеждат следните роли:

Роли, свързани със задачата – характеризират се с инициативност и активност: предлагане на решения, даване на предложения, внасяне на нови идеи, предефиниране на проблема. Този тип ролево поведение се изпълнява от

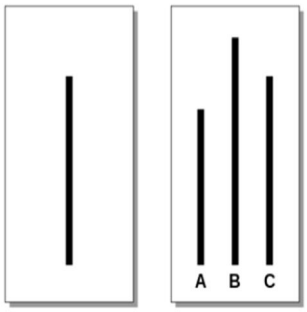
„вътрешния лидер“, който опира авторитета си върху членовете на групата. Тези лидери допринасят за изразяването на различни чувства в групата и я подпомагат в усилията ѝ да израства. Лидерът е авторитет и подобно на него той се ползва с влияние и доверие, има тежест в очите на другите участници (Стоянова, С., 2007, с. 21). Някои автори използват понятието „социално-емоционален лидер“, това обикновено е най-харесваното лице от членовете на групата. К. Бърд споменава 79 черти, които описват лидера, някой от тях са: общителност, чувство за хумор, ентусиазъм, увереност, дружелюбност, красноречие (Джонев, С., 1996, с. 113).

В групата присъстват и дисфункционални роли, които възпрепятстват груповата работа. Поведението на участниците се характеризират със: „**агресивно поведение**, което е опит за повишаване на собствения статус чрез критикуване на другите, показване на враждебност към другите, опит за омаловажаване на самочувствието или статуса на другите членове на групата, опит за продължително доминиране. **Ролево поведение тип „блокиране“** – създаване на пречки за работата на групата чрез отклоняване на странични проблеми, разказване на собствения опит, нямащ нищо общо с разказвания проблем; отхвърляне на идеи без желание да се помисли върху тях. **Самопризнания** – използване на групата като кошче за душевни отпадъци. **Скандалност** – спор с другите за най-добрите и най-продуктивните идеи, нападки, преувеличавания, „трупане на точки“, желание за по-добри връзки с ръководителя. **Търсене на симпатия** – оплаквания, търсене на съчувствие и съжаление, омаловажаване на собствения статус. „**Дървени кончета“** – подкрепяне само тези предложения, които имат нещо общо собствените идеи. **Поведение тип „вечният клоун“** – пуска шеги, имитира физиономии с цел да се прекъсне работата на групата. **Поведение тип „търсене на признание“** – привличане на вниманието върху себе си – високо говорене, екстравагантно облекло, екстремни идеи, неестествено държане. Не на последно място е поведението на участник, който „**демонстративно се оттегля“** – изразява се със незаинтересовано или пасивно държание, формализъм, разсеяност, драскане, големи отклонения от темата“ (Стоянова, С., 2007, с. 22).

Конформизъм

Разгледаните ролеви поведения описват как всеки един вид държание повлиява на останалите участници. Изкупителната жертва се държи саможертвено, излъчва страх – съответно веднъж доловена слабостта, тя бива използвана срещу индивида. Лидерът дава гласност по даден въпрос, мотивирано защитава и аргументира позицията си – той е пример и следването му би довело до успех, като тези мисли се зараждат в участниците в резултат от наблюдаването му, което не означава, че вътрешно винаги е напълно сигурен, а последователите му биха претърпели успех от следването му. Това са типични примери за проява на конформно поведение. Някой автори го считат за личностна черта – податливост на индивида на груповото влияние. Други автори споделят, че неясните, неструктурирани ситуации правят индивида склонен да приема общественото мнение като водещ критерий. Съдържателната оценка на конформното поведение разкрива вярванията на индивида по посока на групата в резултат на реален или въображаем групов натиск, което прави този механизъм групов.

За да подкрепи теорията, експериментално Соломон Аш разглежда явлението конформизъм в разработките си от 1951 г. Група от 7 до 9 млади мъже, всички студенти в колежа, се събират в класна стая за „психологически експеримент“ във визуална преценка. Експериментаторът информира участниците, че ще сравняват дължините на линиите. Той показва две големи бели карти. Първата има една вертикална черна линия. На втората са три вертикални линии с различна дължина. Необходимо е участниците да изберат линията, която е със същата дължина като линията на първата карта. Експериментът е така конструиран, че изследваните лица да чуят поне седем мнения преди да кажат своето. Въпросът, на който цели да отговори Аш, е: Как ще се държи индивидът в присъствието на единодушно мнозинство, чието мнение не съответства на мнението на изследвания?

Фиг. 2. Двойка карти, използвани в експеримента на Аш

В резултат се обособяват две подгрупи изследвани: първата е тази на конформистите, които са се поддали на мнението на мнозинството, като са изкривили съждението си, допускайки, че мнозинството греши, но са несигурни в своята оценка. Другата са тези, които са изкривили поведението си, давайки си ясна сметка, че мнозинството греши, но са се съгласили с общото мнение, за да бъдат в съгласие с групата. Това води до изкривяване на възприятието, което кара индивида да мисли, че мнозинството е право.

Групата на нонконформистите са твърде убедени в своя отговор или се държат „дръпнато“ и нервно. Ако разгледаме експеримента по-дълбочинно, участниците в изследването проявяват лидерски, агресивни, изкупителни роли, а други си сътрудничат. Резултатите от изследването показват, че конформизмът зависи от личностните характеристики. На първо място е индивидуалната податливост към влиянието на групата, колкото по-маловажен е въпросът, толкова по-лесно е индивидът да избере невярното съждение. По-голяма склонност към конформни отговори проявяват и членовете, които са привлечени в по-голяма степен към групата, в сравнение с тези, за които групата е умерено привлекателна. Същото се отнася и за подобието, когато участниците си приличат по пол, умения и пр., те са по-склонни да се присъединят към позицията на мнозинството за сметка на своята. Именно това проявление в групата често води до проявата на агресивно отношение към изкупителната жертва, макар и да не желаят да навредят на

участника, възприемащ тази роля, те го правят, за да не бъдат отхвърлени от групата (Solomon, A., 1951).

Веднъж подаден на конформно поведение, на индивида „изкупителна жертва“ се гледа от останалите участници като на непълноценна личност. Този случай на съгласие с мнението на участниците в групата не означава непременно, че изкупителната жертва няма свое мнение и желание да действа различно, напротив – тя не го прави, защото би възприела нонконформизма, който обществото и индивидите често разглеждат като отклонение и негативна проекция. Независимо че участниците се съгласяват с „правилното групово мислене“, дълбоко в себе си те имат своите доводи и желания за различност и отличителност. В този случай изводът, макар и метафорично описан, разкрива как, ако един индивид започне да тича, не след дълго всички го последват. Експериментът показва как конформизмът е заложен в човешкия инстинкт и вътрегруповите норми и ценности на поведение са социално приети в социалната реалност, усвоена през ранната социализация, където винаги се харесват конформистите, а нонконформистите са катастрофални и нежелателни.

Индивидът „изкупителна жертва“ илюстрира и изиграва своята реалност, проектирайки и търсейки идеалната истина. Само по себе си този тип ролево поведение разкрива изкуството чрез съзерцаване и разкриване на конформността, която представя всеки един участник като изкупителна жертва чрез вече изградени социални образи, роли, ценности и мислене усвоено в обществото. Изкусното изиграване на тази, от една страна, проблемна, а от друга, отличителна и помощна роля, показва и доказва значимостта си и скритото значение на своята цел – как чрез изкусното влизане в ролята на изкупителна жертва индивидът осъзнава, саморефлектира натиска от останалите участници, разбира човешката природа във всичките ѝ нюанси, изразявайки я, показвайки на останалите своята душевност и тайни. Веднъж съпреживян, индивидът най-успешно би могъл да се справи и изпълни всички групови задачи. Изкупителна жертва изразява слабостта и уязвимостта, но проектира общото духовно познание,

което разкрива силата на социума, веднъж съпреживял и осъзнал своите слабости. За да се осъществи успешно процесът, се препоръчва водещият на групата да не възпира изявата на ролево поведение тип „изкупителна жертва“. Разбира се, това не означава да позволи словесното и вербално атакуване, но деликатното насочване и позволяване на индивида да прояви своите емоционални специфика би позволило и останалите участници да разкрия тези скрити елементи от своята емоционалност, които в повечето случаи крият до самия край, като в последствие не себерефлектират и очакват да има лидер, който да води, лице, което да изпълнява ролята на информатор, което впоследствие връща индивидите отново в груповото поле. Адекватното и навременно намесване в груповия процес от водещия би разкрил потенциала на всяка една роля. За успешната игра на всеки един участник е необходимо водещият да се движи заедно с темпото на групата, като чрез изявата на отделните роли да разкрива изкуството на тези роли като съждения, анализ за обществото – градивна и разбираема критика – и разкрива блясъка на човешките отношения като огледало на живота, носещи своите нравоучения.

Заключение

Социалният характер на индивида е водещ фактор при проявата на неговия Аз-образ. Водени от социални нужди, на първо място индивидите се подчиняват на един конформистки модел на поведение, който е заложен в сърцевината на обществото, в което живеят. Човекът е обществено животно, което е родено да живее в обществото, където всеки е за себе си е цел. Макар създадени от природата, индивидите се ръководят и образоват от обществото. Когато живееш в него, ти си зависим от него – в групата също. Целта на човек е действието, именно тогава индивидите в групата биха могли да саморефлектират и да разберат проблемите си. Изкуството да се помага на индивидите е успешно осъществено тогава, когато осъзнаят, че е необходимо проблемите да бъдат част от живата им, защото това носи опит, който води до прогрес. В досегашното обсъждане в тази

статия за същността на социалната роля в обществото и последващите нейни прояви при работата с групи се разгледа психологията на човешкото поведение, водено от законите на неговата природа. Тя е устроена като храм, но индивидът е само работник в него, защото е необходимо да подобрява непрекъснато своето същество и да изпълни присъщата му роля. Интерес в настоящата статия представлява стигмата, под която са поставени индивидите в обществото и как то рефлектира върху формалните и неформалните отношения. Разгледаните експерименти подчертават деликатно потискането на вътрешните Аз-зове и психологията на подражанието. Не на последно място – всяка проява на поведение сама по себе си е роля, която служи на другите, за да покаже нещо. Редица автори отбелязват необходимостта от това индивидът да разбере смисъла на своята роля – така разликата се намира обезателно, а способностите му стават безгранични.

Използвана литература

Аръндсън, Е. (2009) Човекът – „социално животно“. София. [Aransan, E. (2009) Chovekat – „sotsialno zhivotno“. Sofia.]

Гофман, Ъ. (1999) Представянето на Аз-а във всекидневието. София, ИК: Петър Берон. [Gofman, A. (1999) Predstavyaneto na Az-a vav vsekidnevieto. Sofia, IK: Petar Beron.]

Джонев, С. (1996) Социална психология. Софи-Р. [Dzhonev, S. (1996) Sotsialna psihologia. Sofi-R.]

Джонев, С. (1996) Социална психология. т. 2, Софи-Р. [Dzhonev, S. (1996) Sotsialna psihologia. t. 2, Sofi-R.]

Моам, С. (1969) Равносметката. Варна. [Moam, S. (1969) Ravnosmetkata. Varna.]

Стоянова, С. (2007) Методи на социалната работа с група. Учебно помагало. [Stoyanova, S. (2007) Metodi na sotsialnata rabota s grupa. Uchebno pomagalo.]

Харон, Джоел М. (2004) Символичен интеракционизъм: въведение, интерпретация, интеграция. Бостън: Пиърсън. [Haron, Dzhoel M. (2004) Simvolichen interaktsionizam: vavedenie, interpretatsia, integra-tsia. Bostan: Piarsan.]

Шулман, Л. (1997) Изкуството да се помага на индивиди, семейства и групи. София. [Shulman, L. (1997) Izkustvoto da se pomaga na individi, semeystva i grupi. Sofia.]

Black, M. (1961) The social theories of Talcott Parsons: A critical examination. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

Shaw, M. (1971) Group Dynamics. The Psychology of small groups Behaviour. N. Y.

Онлайн източници

Български терминологичен речник – https://epale.ec.europa.eu/bg/glossary – (последно посетено на 15.07.2020).

Научный форум (2016), Москва – https://nauchforum.ru/archive/MNF_social/9%2838%29.pdf – (последно посетено на 19.07.2020).

Шевандрин, Н. (2003) Основи на психологическата диагностика – част втора. Владос – https://docplayer.ru/59066902-Osnovy-psihologicheskoy-diagnostiki.html – (последно посетен на 10.08.2020).

Asch, S. (1955) Opinions and Social Pressure. – http://www.panarchy.org/asch/social.pressure.1955.html – (последно посетен на 02.09.2020).

Conell, R. (1979) The concept of role and what to do with it. – https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/144078337901500302 – (последно посетен на посетен на 10.08.2020).

Karpman, S. (2007) THE NEW DRAMA TRIANGLES USATAA/ITAA conference lecture – https://karpmandramatriangle.com/pdf/thenewdramatriangles.pdf – (последно посетен на 01.09.2020).

За автора:

Ивелина Паланкалиева – студент в четвърти курс Социални дейности
Факултет по педагогика на Софийски университет „Св. Климент Охридски“
За контакти: iva_palankalieva@abv.bg